

Söylemden İdeolojiye Erbakan ve Milli Görüş*

From Discourse to Ideology Erbakan and Milli Gorush

Işıl ARPACI¹

Makale Bilgisi/ Article Information	Kaynakça Bilgisi/ Citation Information
Geliş/ Received: 20.01.2020 Kabul/ Accepted: 25.06.2020 Yayın/ Published: 01.07.2020	Arpacı I. (2020). Söylemden ideolojiye Erbakan ve Milli Görüş. <i>Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi</i> , 3(1), 16-37.
Araştırma makalesi/ Research article	Arpacı I. (2020). From Discourse to ideology Erbakan and Milli Gorush. <i>Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi</i> , 3(1), 16-37.

Öz

Milli Görüş, 1970'lerin başından itibaren varlık kazanan, İslami bir dünya görüşünü siyasal sisteme entegre eden, kendisinin üç kez iktidarda yer bulmasını sağlayacak olan seçmen kitlesini arkasına alan, bugün de halen etkilerini sürdürmekte olan ve siyasal yaşamda önemli rol oynayan ideolojilerden biridir. Bu ideolojinin kurucusu, kuramcısı ve lideri olarak Necmettin Erbakan, siyasal alanda varlık kazandığı 1969 yılından itibaren söylemleri ve uygulamaları ile Milli Görüş'ün oluşumunda ve gelişiminde ana aktör olarak rol oynamıştır. Buradan yola çıkarak bu çalışmada, Necmettin Erbakan'ın siyasal yaşamı dört dönem içinde incelenerek, her döneme ilişkin söylemleri ele alınmış, aradaki farklar/benzerlikler ortaya konularak bir siyasal hareketin, söylemden ideolojiye dönüşümü ve gelişimi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Necmettin Erbakan, Milli Görüş, İdeoloji

Abstract

Milli Gorush, emerged in early 1970s, is still one of the influential ideology which integrated Islamic vision to the political life and played an important role within the Turkish politis. The movement gained support of mass voters in short time and participated to the coalition governments three times. Necmettin Erbakan, the founder of the movement, with his practices and ideas, played crucial role on the process of formation of the Milli Gorush. In this research, Erbakan's political life will be divided into four period and will be examined accordingly. The similarities and difrences of every period will be compared and analyzed in order to give an outlook of the movement that how the movement have been transformed from ideas to an ideology.

Keywords: Necmettin Erbakan, Milli Gorush, Ideology

* Bu makale; 26-28 Eylül 2019 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası İletişim ve Yönetim Bilimleri Sempozyumunda sunulan aynı adlı bildirinin yeniden düzenlenmiş halidir

¹Inönü Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi

 isil.arpaci@inonu.edu.tr

 0000-0001-5297-004

Giriş

Necmettin Erbakan'ın 1969 yılında Konya bağımsız milletvekili olmasıyla başlayıp 2011 yılındaki vefatına kadar süren 42 yıllık siyasal yaşamı, laik sistem içinde İslami referansla siyaset yapması nedeniyle belki de Türk siyasal yaşamına ilişkin en çarpıcı paradigmalardan birini oluşturmaktadır. Bu paradigmanın siyasal hayata en somut yansıması olan Milli Görüş ideolojisinin gelişim süreci, aynı zamanda Necmettin Erbakan'ın bir yandan temsil ettiği kitleleri bir arada tutmaya, bir yandan da "kapatılma" engelini aşmaya çalışırken geliştirdiği söylem ve pratiklerin toplamı olarak değerlendirilebilir. Başka bir ifadeyle Milli Görüş'ü bir ideoloji durumuna getiren süreç, Necmettin Erbakan'ın siyasal yaşamı ve söylemlerinin bütünü olarak da okunabilir. Bu kapsamda çalışmada, Seliger ve Mardin'in ideoloji yaklaşımları temelinde, söylem ve ideoloji arasındaki kuramsal bağa kısaca değinildikten sonra Necmettin Erbakan'ın siyasal yaşamı dört başlık altında incelenmiştir. Katılımcı gözlem ile yazılı olan ve olmayan belgelerin incelenmesi yöntemleri kullanılarak, tümevarımcı analizle, siyasi oluşum, siyasi biçimlenme, siyaseti etkileme ve siyasetten etkilenme dönemleri olarak adlandırılan her bir dönem içinde Milli Görüş'ü oluşturan kavramlar, bu kavramların değişimi ve içeriği sorgulanmıştır. Böylelikle, Necmettin Erbakan temsilinde Milli Görüş'ün ideolojik nitelik ve içeriği, farklı dönemlerdeki söylemsel tutarlılığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Söylem ve İdeoloji

İdeoloji kavramının son iki yüzyıl içindeki kullanımı her ne kadar farklı olursa olsun, ideoloji üzerinden; birincisi kavramı ilk kullanan Tracy ve çevresinde görülen Fransız rasyonalist yaklaşımı, ikincisi Alman köklere sahip ve ilkine karşıt durumdaki Hegel ve Marks ile ilişkilendirilen Mannheim'den geçip Habermas'a kadar uzanan yaklaşım olmak üzere iki hattı seçmek mümkündür (McLellan, 2005, s.9). Türk Dil Kurumu tarafından "siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükümetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral, estetik düşünceler bütünü" olarak tanımlanan ideoloji, kavramsal olarak, 1796'da Fransız filozof Destutt de Tracy tarafından, bilinçli düşünce ve fikirlerin kaynaklarını açığa çıkarmayı amaçlayan yeni bir fikirler bilimini ifade etmek için kullanılmıştır. Kavrama daha kalıcı anlamı ise XIX. yy'de Karl Marks'ın yazıları yüklemiştir. Marks'a göre ideoloji, yönetici sınıfın fikirlerine, yani sınıflı sistemi desteklemeye ve sömürüyü devam ettirmeye katkıda bulunan fikirlere karşılık gelmektedir. Alternatif kullanımları liberaller ve muhafazakârlar arasında geliştirilen ideoloji; iki dünya savaşı arası dönemde totaliter diktatörlüklerin ortaya çıkışıyla Karl Popper, J.L. Talmon ve Hannah Arendt gibi yazarlar tarafından, boyun eğme ve itaat sağlayan bir sosyal denetim aygıtı olarak görülmeye başlanmıştır. Kavramın ağırlıklı olarak faşizm ve komünizm örneklerine dayalı olan soğuk savaş liberal kullanımı; ideolojiyi, bir hakikat tekeli iddiası olan ve muhalif fikirleri ve rakip inançları hoş görmeyi reddeden kapalı bir düşünce sistemi olarak görmüştür (Heywood, 2007, s.58-59).

Seliger (1976, s.16) ideolojiyi, insanların örgütlü toplumsal eylemin amaç ve araçlarını, bu türden bir eylemin verili bir düzeni muhafaza ya da ıslah etme, yok etme ya da yeniden inşa etmeye yönelik amaç taşıyıp taşımamasından bağımsız olarak, varsayma, açıklama ve kabul etmede kullandıkları fikirler bütünü, inanç sistemi olarak tanımlamaktadır. Değer tümceleri, talep tümceleri ve açıklayıcı ifadeler içinde ortaya konulan inanışlar ve inanmayışlardan oluşan ideoloji, içeriğini güvenceye alan ahlaki normlara, bir miktar gerçekliğe ait kanıt ve kendi bilincinde rasyonel tutarlılığa, araçların ve teknik kuralların meşrulaştırılmasına dayanır. Bu haliyle ideoloji, tümüyle kendisiyle uyumlu, tamamıyla

doğrulanmış ya doğrulanabilir olmayan, ancak açıkça çarpıtılmış da olmayan görüşlere ait yapı oluşturur. (Seliger 1976, s.119-120) Bu anlamda bütün ideolojiler (a) genellikle bir dünya görüşü şeklinde mevcut düzene ilişkin bir değerlendirme sunarlar; (b) iyi bir toplum vizyonu çerçevesinde arzulanan bir gerçeklik modeli sağlarlar; (c) siyasi değişimin nasıl olabileceği ve nasıl olması gerektiği konusunda bir çerçeve çizerler (akt. Heywood, 2007, s.60). Dolayısıyla ideolojiler bir grubun kimliği, toplumdaki yeri, ilgileri ve amaçları, diğer toplumsal gruplarla olan ilişkileri, yeniden üretimleri ve doğal ortamları gibi karakteristik özellikleriyle ilişkili olan inançlardan oluşurlar ve bu inançların temel toplumsal temsillerini oluşturarak genel tutarlılığını tanımlayan yapı görevi görürler. Bu nedenle ideolojiler bir grupta, grup ve üyeleri yeni olaylar ve durumlarla yüzyüze geldiğinde, yeni toplumsal düşüncelerin kolayca anlamlandırılmasına, edinilmesine ve yayılmasına olanak sağlarlar (Dijk, 2003, s.21-25). Tam da bu noktada ideolojilerin önemli toplumsal ayrımların belirlemeye başladığı, çağdaş toplumun kendine bir yaşam çerçevesi bulma çabası olarak oluşum gösterdiği ifade edilebilir. Böyle bir toplumda beliren şartlar içinde insanların toplumdan koparak yabancılaşmasıyla ideoloji, yabancılaşmış aydının ve sokaktaki adamın kaygı ve korkularına getirilmiş bir cevaptır (Mardin, 2006, s.133).

Bu haliyle ideoloji var olan bir durumu dil yoluyla yeniden oluşturur, dildeki göstergeler yardımıyla simgeleştirerek yeniden sunar ve dilin bireysel kullanımı olan söylem, ideolojinin aktarım aracı ya da araçlarından birisi durumuna gelir. Böylelikle kendine özgü sözcük dağarcığı oluşturan her bir ideolojide, sözcüklere yüklenen anlamlar da farklılıklar kazanır. Oliver Rebul'un ifadesiyle, "kendine özgü bir dili ve sözcük dağarcığı olmayan ideoloji yoktur" (Yıldız ve Günay, 2011, s.160-161).

Esasında ideolojinin kaşifi Tracy, ideolojiyi; tüm insani entelektüel çevreye açıkça hükmetmek amacıyla bir terminoloji ve entelektüel tasarı olarak düşünmüştür. Dil ve düşünce arasında muhalif bir bakış açısına sahip olan Marks'a göre; fikirlerin, anlayışların ve bilincin üretimi her şeyden önce doğrudan doğruya insanların maddi faaliyetlerine ve karşılıklı maddi ilişkilerine, gerçek yaşamın diline bağlıdır. İnsanların anlayışları, düşünceleri, karşılıklı zihinsel ilişkileri bu noktada onların maddi davranışlarının dolaysız ürünü olarak ortaya çıkar. Hegel'in ideolojisinde ise dilde üretilen anlam, akli anlatmak ve simgeleştirmek için sezgi ve imgelemden hareket eder. Göstergeler sistemi olarak dil, aklın ürünüdür ve duygulara, sezgilere, kavramsallaştırmalara ikinci ve gerçekte sahip olduklarından daha üst bir varoluş sağlar (Fairlough ve Graham, 2003, s.202-207). Dile yaptığı vurguyla ideoloji kuramına yenilik getiren Habermas, Batı Marksizm geleneğinden etkilenmiş yazarların çoğu gibi, klasik Marksizmin ekonomik determinizme karşı üst yapının önemini vurgularken, üst yapının anahtarı olarak dili görmüştür. Zira Habermas'a göre günümüzde dil meselesi geleneksel bilinç meselesinin yerini almıştır (McClellan, 2005, s.83).

Eagleton'a göre ise ideoloji, bir dil meselesinden öte bir söylem; bir anlamlandırma meselesinden çok belirli somut söylemsel etkiler yaratma meselesidir (Dursun, 1998) ve ideolojiler çeşitli farklı söylemler aracılığıyla açığa çıkarılır (Mills, 2003, s.130). Fowler'e göre söylem günümüzdeki kullanılışıyla dil içinde şifrelenmiş ideolojiyi toplumsal ve kurumsal olarak ortaya çıkarmaktadır. Gunter Kress de ideolojiyle bağlantılı şekilde, söylemi sistematik olarak örgütlenmiş konuşma tarzı şeklinde tanımlamaktadır. Söylem, söylenmesi olanaklı olmayanı betimleyerek ve sınırlandırarak tanımlamaktadır (akt. Dursun, 1998).

"Söylemsel oluşum" deyişini kullanarak farklı bir yaklaşım sergileyen Foucault'a göre ise söylem bir üst kavramdır. Söylemin ürettiği bilgi, iktidarı doğurur. Bu süreç bireylerin de öznelere dönüştürülmesi sürecidir. Foucaultcu düşüncede söylem, hakikat bilgi ve gücü

düzenler. Öznel söylem içinde oluşur, ideoloji kavramı öznenin kuramsal anlayışına kilitlenmiştir. Birbirini dışlayan ideoloji ve gerçeklik kavramları yerine söylemi tercih eden Foucault, söylemi ancak doğruluk iddiası üreterek kendini var eden anlam pratiği olarak tanımlar. Birbirini dışlayan ideoloji ve gerçeklik kavramları yerine Foucault söylemi yeğlemiştir (İlgin, 2003, 296). Zira söylem ve ideoloji kavramları arasında pek çok fark vardır ve üç nedenden dolayı ideoloji kavramını kullanmak Foucault'a zor gelmektedir. Bunun ilk nedeni ideolojinin her zaman gerçeklik gibi bir şeyle sanal karşıtlık içerisinde olmasıdır. İkincisi, özne gibi bir şeye gönderme yapmasıdır. Üçüncüsü ideolojinin, altyapı veya ekonomik veya maddi belirleyen olarak işlev görmek zorunda olan bir şeye ilişkin olarak ikincil konumda oluşudur (Mills, 2003, s.115-116).

Özünde ideolojilerin kendilerini var edebilmeleri ve var kalmaları, toplum üzerindeki etkilerini sağlayarak toplumun bilinç yapısında kendi izlerini taşımalarıyla olasıdır. Bu bağlamda tüm ideolojiler için toplumun ikna edilmesi, rızanın sağlanması sorunu büyük önem taşır. Bu noktada söylemsel olan, ideolojilerin özneli ikna etmek ve ideolojinin içselleşmesini sağlayarak öznenin bilincinde bir kapanma sağlamak amacıyla kullanılır (Çoban, 2003, s.255). Dolayısıyla söylem, içinde ideolojiyi barındırır ve ideoloji söylem oluşumundaki çerçeve olarak görülebilir. Bu bağlamda söylem ve ideoloji arasındaki ilişki, iççelik de ortaya konmuş olur (İlgin, 2003, s.285).

Söylemden İdeolojiye Milli Görüş

Türkiye'nin yakın tarihinde; biri Kemalizm'in ortaya çıktığı dönem, diğeri 1960'larda ortaya çıkan ideolojik dalgalanma olmak üzere iki önemli ideolojik dönem bulunmaktadır. İlkinin aksine ideolojinin itici gücünün farklı olduğu ikinci dönemde; okullaşma çağındaki çok sayıda genç benliklerini artık geldikleri köy veya şehir yöresinden değil öğrenci olmaktan almaktadır. Bu benlik değişimi aynı zamanda hemşehrilik ilişkilerinin yerini iş ilişkilerine bıraktığı bir değişimdir. Yine Türkiye'de 1940'lardan itibaren yaşanan köyden kente göç, 1960'larda geçekondunun ikinci kuşağını yetiştirmiştir ve bu kimseler köyle ilişkileri kopan, kendilerine şehir hayatı içinde bir anlam arayanlar olarak varlık kazanmaya başlamıştır. İşçiler için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Diğer taraftan vatandaşların bir kısmı, gelişen her ülkede olduğu gibi, okumuşluk seviyeleriyle orantılı görmedikleri işlere yerleştiğinden umutlarının gerçekleşmesine imkân bulamamıştır. Aydınlar ise artık devlet memurluğuyla bir zamanlar çok kesif olan doğrudan bağlarını koparmışlar, en azından bir kısmı kendi kalemleriyle hayatlarını kazanmaya başlamışlardır. Böylece ideolojilerin yayılması için gereken farklılaşmış toplumsal ortam oluşmuştur (Mardin, 2006, s.139-137). Bu ortamda Osmanlı'dan köklerini alan bir kitle olarak; kapitalizmin kendilerinde yarattığı statü ve gelir kaybını ahlaksızlık, üçkâğıtçılık gibi unsurlara bağlayıp, çöküntüyü Batı ekonomik sistemine açılmada gören ve çoğunluğu esnaf ve küçük çiftçiler, sanayileşme karşısında bazı bölgelerde sönmekte olan esnaf ve sanatkâr çevreler (Yücekök, 1976, s.102) ile sadece ekonomik refahlarının değil aynı zamanda geleneksel yapılarının ve değerlerinin de saldırı altında olduğunu hisseden, büyüyen sol hareketi ailelerine, yapılarına ve değerlerine bir tehdit değerlendirenlerin (Margulies-Yıldızoğlu, 1988, s.14) ideolojisi olarak Milli Görüş, onun lideri ve temsilci olarak Necmettin Erbakan siyasal yaşamdaki yerini almıştır.

Necmettin Erbakan'ın 1970'lerin başından itibaren oluşturduğu siyasal dilin toplamı olarak; etnik milliyetçilikten bağımsız, Müslüman olma ortak paydasında birleşmiş ancak "ümme"ten farklı olarak coğrafi olarak Anadolu, tarihsel olarak Osmanlı mirası üzerine inşa edilmiş bir zemine yerleşen Milli Görüş, İslam'a dayalı "Hak-Batıl Mücadelesi" kapsamında Siyonizm/ırkçı emperyalizm ile mücadele etmek ve bunu cihadın farzları ile yürütmek

iddiasına dayanmaktadır. İrkçı emperyalizmin dünyayı ve Türkiye'yi nasıl sömürdüğüne ilişkin teoriler oluşturan Milli Görüş, aynı zamanda sömürü düzenin yapıp ettiklerine ilişkin eleştiriler ve bu eleştirilere uygun olarak İslam'a dayalı çözüm önerileri oluşturmuştur. Genel olarak tüm İslami örgütlenmelerin ortak noktası olarak beliren merkezden çevreye doğru bir değişimi esas alan Milli Görüş'ün diğer İslami örgütlenmelerden farklı ve kendine özgü beş niteliğinden söz etmek mümkündür. Milli Görüş'ün diğer İslami örgütlenmelerden farklı biçimde oluşumundan itibaren demokratik sistem içinde kalmış olması belirgin bir ayırt edici unsurdur. İkinci olarak diğer İslami örgütlenmelerden farklı biçimde Milli Görüş'ün çıkış noktasını, ülke düzeyinde gerçekleştirilmesi hedeflenen bir kurtuluş, devrim ya da siyasal bağımsızlık mücadelesi değil, inanç temelli ve tedrici bir siyasal ve toplumsal değişim hedefi oluşturmaktadır. Üçüncü olarak Milli Görüş, içeriğini zaman içinde tamamlayarak, dönemsel değişimleri İslam'ın değişmez ilkeleri ile değerlendirmiştir. Dolayısıyla içinde bulunduğu dönemin koşullarını, değişmez kavramlarla açıklayan kendi içinde dinamik bir düşünsel örgü oluşturmuştur. Dördüncü olarak Milli Görüş ümmet anlayışını kabul eden ve bunu İslam Birliği ile açıklayan bir ideoloji olmakla birlikte, kayıtsız biçimde Türkiye'nin liderliğini kabul eden bir yapı öngörmüştür. Son olarak; Türkiye'yi anahtar ülke yapan Milli Görüş, diğer İslamcı örgütlerden farklı olarak, tek başına içinde bulunduğu ülkeyi değil, dünyanın tümünü kapsayıcı bir dönüşümün peşine düşmüştür. (Arpacı, 2012, s.313-314).

Siyasal Söylem ve Necmettin Erbakan

Genel olarak değerlendirildiğinde, Milli Görüş lideri Necmettin Erbakan'ın siyasal yaşamı dört dönem içerisinde değerlendirilebilir. İlk dönem, 1969 yılından başlayıp Milli Nizam Partisi (MNP)'nin kapatılmasına kadar süren "siyasi oluşum" dönemidir. İkinci dönem; Milli Selamet Partisi (MSP) dönemini içine alarak 12 Eylül'e kadar süren "siyasi biçimlenme" dönemidir. Üçüncü dönem Necmettin Erbakan'ın, 12 Eylül sonrasında diğer liderlerle birlikte siyasal yasağının kalktığı 1987 yılından başlayıp 28 Şubat 1997'ye kadar süren "siyaseti etkileme" dönemidir. Dördüncü ve son dönem ise Necmettin Erbakan'ın, 2003 yılındaki kısa istisna dışında, 2008 yılında affedilmesine kadar geçen yasaklı dönemi de içine alarak 2011'deki vefatına kadar uzanan "siyasetten etkilenme" dönemidir.

Bu dört dönem; aynı zamanda Necmettin Erbakan'ın kişiliğinde temsilini bulan Milli Görüş'ün, ideolojiye dönüşüm sürecini ve bu süreçte geçirdiği söylemsel evrimi de temsil etmektedir.

Siyasi oluşum dönemi

Necmettin Erbakan'ın Bağımsızlar hareketini başlattığı 1969 yılından başlayarak, 1971 yılında MNP'nin kapatılması ile sonlanan bu dönem; Necmettin Erbakan'ın siyasal alanda ilk kez kendisini, siyasi üslubunu ve çizgisini gösterdiği yılları kapsamaktadır. Bu dönem açısından genel olarak değerlendirildiğinde; Necmettin Erbakan'ın siyasal yaşamda varlık kazanmasını sağlayan somut neden, Anadolu sermayesinin siyasal alanda temsil edilme gerekliliğine eklenen, "yerli kalkınma" düşüncesidir. Necmettin Erbakan'ın siyasal yaşamda görünürlük kazanmasını sağlayan sosyo-politik altyapı ise, İslam'ı bir kimlik olarak benimseyen ancak bu kimliği yansıtabilecek siyasal enstrümanlardan yoksun olan orta sınıfın, dinî hak ve özgürlük taleplerinin yoğunlaşması ile oluşmuştur.

Bu dönem içinde Necmettin Erbakan'ın Gümüş Motor deneyimi ve Devrim arabalarını kapsayan yerli sanayinin geliştirilmesi bağlamında siyasetle kurduğu yakın ilişkiler, hatta "Cumhurbaşkanı Gürsel'in Erbakan'ı Sanayi Bakanlığına uygun görmesi" (Çalışlar ve Çelik, 2006, s.32) gibi bir düşünce olmuş olsa da; gerek Erbakan'ın içinde yer aldığı Gümüşhanevi

Dergâhı'nın siyasete ve siyasetçilere mesafeli tavrı, gerekse AP'nin Erbakan'a ilişkin olumsuz tutumu nedeniyle Erbakan, 1969 yılına kadar aktif siyaset içinde yer almamıştır. Ne var ki bu zamandan sonra Erbakan'ın, Odalar Birliği Genel Başkanlığından Adalet Partisi (AP) hükümeti tarafından uzaklaştırılmış olması, devamında AP'den adaylık teklifinin geri çevrilmesi ve son olarak Anadolu sermayesinin siyasal alanda temsil edilmesi ve çıkarlarının korunarak ekonomi ve kalkınmada yerlililiğin öne çıkarılması Erbakan'ı siyasete iten görünür neden olarak belirlemektedir. Hatta bu noktada Erbakan'ın bağımsız aday olarak Konya'yu seçmiş olması, Anadolu vurgusunun yansıması olarak okumak da mümkündür.

Aynı süreç içinde Odalar Birliği'nden olaylı ayrılışıyla basın ve kamuoyunda önemli yer tutmaya başlayan Necmettin Erbakan'ın, İslam'ı ve İslami değerleri önceleyen dindar kimliği, Erbakan ile İslam arasında organik bağ kurulmasını sağlamış; buna ek olarak Nakşibendîliğe dayanan geçmişi, siyasal alana çıktığında Necmettin Erbakan'a hazır bir siyasal taban temin etmiştir. Aynı zamana denk gelen Hatice Babacan olayı² ise, siyasal iktidarın başörtüsünü dinsel bir talep olarak geri çevirmesiyle, İslami kesimlerin dini hassasiyetini AP'ye muhalefetle birleştirmiş ve bu muhalefet, Necmettin Erbakan ile İslam arasında kurulmuş organik bağ sayesinde, Erbakan'ın İslami kesimlerin taleplerini siyasal alana yansıtacak siyasi aktör olarak tanımlanmasına önemli katkı sağlamıştır. Zira Tanzimat ile başlayan Batılılaşma süreci ve Atatürk Devrimlerinin seküler niteliği, Osmanlı'dan itibaren İslam'ı sosyal bir kimlik olarak benimseyen kesimlerin baskılanmasına neden olmuştur. Toplumsal açıdan devletin çizdiği sınırlar yerine İslam'ın çizdiği sınırlarda yaşamayı tercih eden kitleler için, laik sınırlarla İslami sınırların çakıştığı noktada dini talepler, yaşamsal nitelik kazanmaya başlamıştır. Tam da burada Necmettin Erbakan, bu talepleri siyasal alana yansıtabilme becerisini gösterdikçe, gittikçe artan oranda siyasal tabanını genişletmiş ve bu kesimlerden destek sağlamıştır. Bu anlamda gerek Erbakan'ın “mukaddesatçı” söylemleri, gerekse MNP'nin İslami temalara ağırlık veren yönü, Türkiye'de sosyal alanda baskılanmış İslami kimliğin, siyasal alanda bir özgürlük ve hak talebi olarak varlık kazanmasına aracı olmuştur.

Necmettin Erbakan'ın Anadolu sermayesine yönelik yaklaşımı, Odalar Birliği deneyimiyle ekonomik sınıflar arasında kendisine bir popülerite sağlamış olmakla birlikte, İslami duyarlılığı yüksek toplumsal kesimlere ulaşmasını sağlayacak olan söylemi, 1969 yılında Bağımsızlar Hareketini başlattığında, “mukaddesatçılık” olarak ortaya çıkmıştır. Gerek dünyada gerekse Türkiye'de, bir “*kurtuluş ideolojisi*”³ olarak ortaya çıkmış olması nedeniyle İslamcılığın milliyetçilikle birlikte seyretmesi ve ikisi arasındaki geçişkenlik, bu dönemde Necmettin Erbakan'ı İslam'a dayalı bir savunudan çok, İslami değerlerin korunmasına yönelik mukaddesatçı bir siyasal dil oluşturmaya yöneltmiştir. Bununla birlikte, dönemseller olarak, laik uygulamaların temin ettiği koşulların da Necmettin Erbakan'ı, İslam'ı doğrudan dile getirmek yerine “mukaddesatçılık” kavramını kullanmaya ittiğini düşünmek mümkündür.

Tanzimat ile başlayan Batılılaşma reformlarının “taklit”çiliğini eleştiri temeline oturtan mukaddesatçılık bağlamında, özellikle siyasal yaşamının ilk döneminde Necmettin Erbakan, Atatürk ve Devrimlerini doğrudan dile getirmemiş ancak CHP temsilini kullanarak, Devrimleri “Türk'ün ruh kökünü kurutma” olarak değerlendirmiştir.

² 1967 yılında, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi Hatice Babacan, derse başını örterek girmesi üzerine okuldan uzaklaştırılmıştır. Olayın, dönemin İslami içerikte yayın yapan gazeteleri tarafından kamuoyuna sunulması ile protestolar yapılmıştır. Olay TBMM'ye de yansımış ancak bir sonuç alınmamıştır.

³ Nuray, M. (2005). “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bakış”, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık, İstanbul: İletişim Yayınları.

“Türk Milleti'nin Allah'tan gelen ölümsüzlük iradesiyle şahlanışını temsil eden Milli Kurtuluş hareketinin peşisıra, hareketi gerçekleştirmiş hakiki kahramanların iradesine zıt olarak kök alakamız büsbütün kesilmek, ruh kökümüz kurutulmak istenmiştir. Türkün ruh kökünü çürütme hareketinin önderi Cumhuriyet Halk Partisi'dir.

(Karakteristik) çizgilerinin en keskinini İkinci Dünya Savaşı yıllarında idrak ettiğimiz Cumhuriyet Halk Partisi, Birinci Cihan Harbi sonunda tasfiye masasına yatırılan Türk'ü madde planında kurtarmış olmak iddiası ve onun yalancı imtiyazıyla ruh planında yerin dibine geçirmiş ve yine bu devre boyunca, onu, dilinden, tarihinden, ananesinden, ahlakından, malına ve parasına tasarruf hakkından, emeğini değerlendirme kefaletinden, kısaca maddiyat ve maneviyatından topyekûn yoksun bırakmak için ne lazımsa yapmıştır” (Erbakan, 1969b, s.3).

Necmettin Erbakan'ın, Kurtuluş Savaşı hakkındaki özelleştirici ve ulvileştirici yaklaşımının nedenini; milli mücadelenin hilafet makamının varlığı esnasında, İslam adına, İslam topraklarına saldırmış Batılılara karşı yapılmış olmasına bağlamak mümkündür. Diğer taraftan bu dönem, bütün dünyada Batılılar tarafından işgal edilmiş İslam topraklarının yeniden kurtuluşunu sağlamaya yönelik bir ideoloji olan İslamcılığın ortaya çıkışı ile doğrudan ilişkilidir. Bu çerçevede dünyadaki eğilime de uygun olarak, Erbakan için İslam, Batı işgalinden kurtulmak için harekete geçirici güçtür ve Türkiye özelinde sağlanan bağımsızlık, İslam adına yapılan mücadele ve onun verdiği güçle kazanılmış bir zaferdir. Devrim süreci ise toplumun “ruh kökü” olan İslam'dan uzaklaşmaya ve hatta onu yok saymaya yönelmiştir.

Necmettin Erbakan'ın bu döneme ilişkin söylemlerinde, Atatürk Devrimlerine eleştirisinin uzantısı olarak ortaya çıkan nokta, laiklik ve devamında 163. maddeye olan yaklaşımıdır. Bu dönemden başlayarak Erbakan, laikliğin din düşmanlığı olarak kabul edilmesine ve uygulanmasına “Manevi kuvvet olmadan başarı tam olmaz. Laiklik din düşmanlığı ise biz o laiklikten yana değiliz” ifadeleriyle karşı çıkmaya başlamıştır (Erbakan, 1969b), din ve devlet arasındaki ayrımın gereksiz ve yapay olduğunu dile getirmiş, din özgürlüğünün 163. maddeyle kısıtlandığını (Erbakan, 1969a) ve iktidara geldiğinde 163. maddenin, Müslümanların Müslümanlık dini esaslarına uygun söz söylemekten dolayı mahkûm edilemeyeceği biçiminde değiştirileceğini ifade etmiştir (Milliyet, 1969a).

Esasında Necmettin Erbakan'ın İslamcılık ideolojisinin varlık kazandığı ve hüküm sürdüğü zaman ve coğrafyalardan farklı biçimde; siyasi olarak bağımsız bir devlette ve Batılılara karşı kazanılan bir mücadelenin üzerinde siyaset yapmaya başlamış olması, onu dünyadaki diğer İslamcı düşünür ve siyasetçilerden farklılaştırmıştır. Zira genel olarak değerlendirildiğinde Necmettin Erbakan dünyada işgale ve sömürüye karşı duran ve bağımsızlık hedefleyen İslamcı düşünür ve siyasetçilerin aksine; içeride Batı taklitçiliğine, masonluk ve komünizme, dışarıda ise Siyonizme karşı mücadeleyi öne çıkarmıştır. Ek olarak ilk dönemden itibaren Erbakan'ı; Hasan el-Benna istisna olmak üzere 1960 ve 70'li yılların genel olarak diğer İslamcılardan ayıran en önemli nokta, bu amaçlarını gerçekleştirmeyi devrim ya da çatışma yoluyla değil, demokratik sistem içinde kalarak sağlamayı hedeflemesidir. Bu açıdan Necmettin Erbakan'ın sistem eleştirisini en açık biçimde dile getirdiği dönemde kurulan MNP'nin programında (md.3) dahi temel amaç; *“milli ve manevi değerlerimize hanel getirmeden demokratik hukuk nizamı içerisinde manevi ve maddi kalkınma hareketlerinin basiretli ve isabetli bir sentezini yapmak”* olarak belirlenmiştir. Diğer taraftan Erbakan, sanayileşme ile Batı emperyalizminden kurtulmayı vaad eden diğer İslamcılar gibi, maddi kalkınma yoluyla Batı tahakkümden kurtulunabileceğini öne sürmüş ve yine dünyadaki diğer İslamcılar gibi, istenilen gerçek gelişme ve ilerlemenin maddi kalkınma yanında toplumun İslami değerlerle yeniden düzenlenmesi ile sağlanacağını savunmuştur.

Necmettin Erbakan'ın ilk söylemlerinin İslamcılık ideolojisi ile ilişkisi bağlamında dikkat çekici bir diğer yönü, Osmanlı İslamcılığını çağrıştıran biçimde “Allah adının yüceltilmesi yolunda bir zamanlar dünyanın en kuvvetli imparatorluğunu kuran Türk toplumunun son asırlarda başına gelenleri hep İslamiyet'ten bilmek, İslam'ı terakkiye mani saymak ve Allah ile resulüne bağlılığı, veba ve koleradan beter bir hastalık kabul etmek...” (Erbakan, 1969, s.4-5) anlayışının eleştirisidir. Mücadelelerinin düşünsel temelini Doğu-Batı mukayesesinden alan Osmanlı İslamcılarının; Batı'nın üstünlüğünün teknikte, makinede, ticarete olduğu, iktisadi kalkınma için gerekli malzeme ve usullerin Batı'dan alınması gerektiği, ancak bunun taklitten kaçınmak ve alınanları devletin kanunları ve ihtiyaçlarına göre uygulamak koşuluyla olması gerektiği, buna karşın İslam'ın geçmişinden güç alan ahlaki, sosyolojisi ve siyaset prensiplerinin Batıdan üstün olduğu (Tunaya, 2007, s.62-64) yönündeki iddiasının ötesine geçen Erbakan'a göre; İslam medeniyeti sadece sosyal ve siyasal konularda değil aynı zamanda bilim ve teknik alanda da Batı'ya kaynak olmuştur: “(...) Müslümanlar sadece “her şeyi size veriyoruz ama yalnız şu bizim ondalık sisteminizi verin” deseler, ortada Avrupa'ya ait hiçbir şey kalmaz..(...) [Batılılar] kafasındaki ilmi, sırtındaki elbisenin, her türlü içtimai hayatın esaslarını Müslümanlardan almışlardır. Müslümanlık insanlığa hem maddi, hem manevi ilimleri getirmiştir.” (Erbakan, 1970, s.28, 51). Bu noktada mühendislik birikimin etkisiyle Necmettin Erbakan'ı Osmanlı İslamcılarından ayıran fark; ilim ve tekniği Batı'dan almaya taraftar olan Osmanlı İslamcılarının aksine, ilim ve teknolojinin sahip olunan imkânlarla da üretebileceğine olan inancıdır. Bu inanç, doğrudan Necmettin Erbakan'ın Anadolu sermayesine, yerli üretime ve ağır sanayiye dolayısıyla maddi kalkınmaya atfettiği önemin nedeni olarak da ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda değerlendirilmek üzere Erbakan, Türkiye'de büyük sermayenin Anadolu sermayesini sömürdüğünü (Milliyet, 1969b), kalkınmanın özel teşebbüs ve özel sermayenin teşebbüs kabiliyetinin yükseltilmesiyle sağlanabileceğini (Milliyet, 1969c) ve yabancı sermayenin de ancak milli menfaatlere uygun olmak kaydıyla kabul edilebileceğini (Milliyet, 1970) dile getirmiştir.

Necmettin Erbakan'ın, daha sonraki dönemlerdeki söylemlerine de yansıtacak olan bütün insanlığı kurtarma, saadet ve refaha ulaştırma düşüncesine dayanan kurtarıcılık misyonunun, belirgin olmamakla birlikte, ilk olarak siyasi oluşum sürecinde, ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür. Örneğin MNP Programında (md.3) maddi ve manevi kalkınmanın eşgüdümlü olarak yürütülmesi neticesinde “beşeriyete ışık tutacak, refah ve saadet getirecek, yeniden dünyaya örnek üstün bir medeniyet” kurulacağı kabul edilmiştir.

Necmettin Erbakan'ın ilk olarak bu dönemde dile getirdiği ve daha sonraki dönemlerde de varlığını koruyacak olan, farklılaştırıcı nitelikteki önemli söylemlerinden biri, o dönemki adıyla Ortak Pazar'a; yine aynı biçimde sonraki dönemlerde kendisini farklılaştıracak biçimde ortaya koyduğu Siyonizm gerekçesi ile karşı olmasıdır. Erbakan'a (1971, s.68) göre Siyonistler; İslam âleminin başı olan Türkiye'yi, Hıristiyan Birliği'nin potasında eritmek ve Siyonistlerin sermayedar, Avrupalıların memur olduğu üç katlı Ortak Pazar evinde uşak ve işçi yapmak için Ortak Pazar'a sokmak istemektedirler. Bu noktada belirtilmesi gereken, Ortak Pazar'a karşı olmanın siyasal açıdan yeni bir söylem olmaması yanında Siyonizm vurgusunun da 1951 yılında C. Rifat Atılhan tarafından kurulan İslam Demokrat Partisi (İDP)'nin söylemleriyle yakın benzerlik taşıdığıdır. Bununla birlikte Erbakan'ın, daha sonraki dönemlerde belirginleşecek olan Siyonizm karşıtlığı, antisemit nitelik taşımamakta, bunun vurgusu olarak, 2000'li yıllarda, Siyonizm yerine ırkçı emperyalizm kavramını kullandığı görülmektedir. Can'a (2011) göre ilk dönem için konuyu halkın anlayacağı sadelikte ortaya koyabilmek “Siyonizm” ile zor olduğundan ilk olarak Yahudi kavramı kullanılmış; Siyonizm'in tüm yapıp ettikleri Yahudi üzerinden anlatılmıştır. Oysa Yahudilerin tümü

Siyonizm'i tasvip etmediklerinden ve Yahudilerin tümü Yahudi oldukları için suçlanamayacağından ilerleyen zamanlarda Yahudi kavramı yerine Siyonist ve ırkçı emperyalizm kavramları kullanılmaya başlanmıştır

Yine Necmettin Erbakan'ın söylemlerindeki bir devamlılık unsuru olarak bu dönemde ortaya koyduğu önermelerden bir diğeri, Ortak Pazar'a karşı olmanın uzantısı olan İslam ülkeleriyle Türkiye arasında ekonomik bir iş birliğinin sağlanmasıdır. Bu anlamda Erbakan'a göre; ekonomik kalkınmayı ve kültürel ilişkilerle büyük bir âlemin desteğini sağlamak için, tarihi ve kültürel bağlarla bağlı olduğumuz “ [M]üslüman memleketlerle bir müşterek pazara girebiliriz”(1971, s.80).

Siyasi biçimlenme dönemi

MNP'nin kapatılmasından sonra, 1973 yılında MSP'nin başına geçen Necmettin Erbakan'ın, 12 Eylül Askeri Darbesine kadar olan siyasal yaşamını kapsayan bu dönem niteliksel olarak Soğuk Savaş konjonktürü ve bu bağlamda ABD'nin “yeşil kuşak” projesinin etkisi ile biçimlenmiştir. II. Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninde Sovyet yayılmasına karşı ABD ve Batı ittifakınca oluşturulmuş Türkiye, İran ve Pakistan'ı kapsayan “Yeşil Kuşak” projesi, komünizm tehlikesine karşı din ögesinin öne çıkarılmasında sağlam bir zemin oluşturmuştur ve siyasal alanda kendisine yer açması bakımından Necmettin Erbakan'a iki biçimde yardım etmiştir. İlk olarak; din ve siyaset arasında verili siyasal sistemin benimsenmiş aktörlerince kurulan bağlantı, İslami referansları kullanarak siyaset üretmek konusunda Necmettin Erbakan'a olanak tanımıştır. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta Batı'ya ve Batılı politikalara karşı olan Necmettin Erbakan ve siyasal hareketinin, Yeşil Kuşak projesinin bir uygulama enstrümanı olmaktan çok, projenin oluşturduğu zeminden faydalanmış olduğudur. İkinci olarak ve ilkinden daha etkili biçimde dini hassasiyetleri komünizme karşı güçlendirilmiş yeni kesimler, Necmettin Erbakan'ın siyasal yaşamındaki varlığını destekleyen yeni bir siyasal kesim oluşturmuştur.

Necmettin Erbakan'ın siyasal yaşamında bu dönemin belirgin üç temel niteliğinden söz edilebilir. Birinci olarak bu dönemde Necmettin Erbakan, düşüncelerini ilk kez Milli Görüş üst kavramıyla dile getirmeye başlamıştır. İkinci olarak; Necmettin Erbakan ilk kez bu dönemde iktidara gelmiş ve CHP-MSP koalisyonu ile Milliyetçi Cephe hükümetlerinde yer almıştır. Son olarak, bu dönemden itibaren Necmettin Erbakan'ın siyasal söyleminin ana eksenini haline gelen Milli Görüş'e yeni kavramlar eklenmiştir.

Necmettin Erbakan'ın 1969-1971 arasında dile getirdiği ve mukaddesatçılık olarak tanımladığı düşüncelerini, Milli Görüş adı altında ifade etmeye başlaması, kesin olarak belirlenememekle birlikte, ilk kez 1973 seçimleri ile olmuştur. Necmettin Erbakan'ın yeni bir tanımlama olarak “Milli Görüş” kavramını tercih etmesini üç ana nedene bağlamak mümkündür.

Türk milliyetçiliğinden sıyrılma

1970'li yılların başı, İslam Dünyasında, Nasır'ın Arap milliyetçiliği ve ulusal sosyalizmine Enver Sedat tarafından son verilmesine ve İslamcılığın milliyetçilikten ayrılmış bağımsız bir ideoloji haline gelmesine; Türkiye'de benzer bir ayrışma ile Türklük ve İslamlığı tek potada eriten ve N. F. Kısakürek ile somutlanan sentezin bölünmesine tanıklık etmiştir. Böylelikle dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de İslam'ı referans alan siyaset çizgisi, kendisini yeniden tanımlama ve kurgulamaya yönelmiştir. Bu aşamada Necmettin Erbakan, bir yandan İslami bir siyaset çizgisi oluştururken diğer taraftan da İslam'ın ümmet vurgusuna dayalı ve kendisini eşdeğerde Müslüman ve Türk olarak gören kitleleri kaybetmeme ihtiyacına bağlı

olarak “milli”lik vurgusunu öne çıkarmıştır. Böylelikle önceki dönemde dile getirdiği mukaddesatçılığın içinde barındırdığı milliyetçi tondan kendini ayırırken, bir yandan da millilik iddiasıyla ümmet anlayışının milliyetçilikle bölünmesine engel olmaya çalışmıştır.

Kendini farklılaştırma

1970’li yılların genel havasını oluşturan sağ-sol kampaşmasında Necmettin Erbakan; siyasi çizgisini bu kampaşmanın dışına çıkarmak, sağ-sol çatışmalarından maddi ve manevi zarar görmekte olan topluma yeni bir alternatif olduğunu ifade etmek amacıyla “milli”liği öne çıkarmıştır. Bu kapsamda Erbakan’a göre, Türkiye’de üç zihniyet ve bu üç zihniyet etrafında oluşmuş üç parti vardır. Bu üç görüşten ilki olan liberal renksiz görüşün özü, sömürüdür, çoğunluğu mutlu azınlığa ezdirmektir, ferdiyetçiliktir⁴. İkinci görüş olan sol görüş ise toplumdur ve daha çok toplumun genel menfaatlerine ağırlık verir. Üçüncü zihniyet ise Milli Görüş’dür. Milli Görüş, toplumculuk ve ferdiyetçilik arasında denge sağlayandır (Erbakan, 1973, s.46-47). Gerek sol, gerekse liberal görüşlerin kökü, kaynağı yabancıdır, taklitçiliktir. Oysa Milli Görüş ilhamını bu coğrafyanın tarihinden ve değerlerinden almaktadır. Dolayısıyla toplumun özüne yabancı olmayan, taklit etmeyendir, bu nedenle millete ait olandır, “milli”dir ve diğerlerinden farklıdır. Bunun yanında Akkiraz’a (2011) göre İslam yerine “milli” kelimesinin kullanılmasının gerekçesi; birçok grup, cemaat, meşrep veya fırkanın İslam için çalıştığını, İslam’a hizmet ettiğini iddia etmesine rağmen, İslam’ın temel esasları ile çelişmeleri nedeniyle, Hakk’ı üstün tutan şuurlu Müslümanların bu gruplarla karıştırılmasını önlemek ve farkı belirtmektir.

Laik sistemin olası müdahalesini engelleme

Necmettin Erbakan’ın İslam’ı referans alan siyasal anlayışının (MNP deneyimiyle de sabitlendiği gibi) laik sistem sınırlılıkları içinde pratiğe dökülme bakımından olanaksızlığı, en azından söylem düzeyinde sistemle uyumlu ve kabul edilebilir görülen Batılı siyasal kavramların kullanılmasına neden olmuştur. Örneğin bu dönemde Milli Görüş’ün, Necmettin Erbakan (1973, s.44) tarafından sağcı olarak nitelendirilmesi, Batılı siyasal literatürün işaret ettiği öte, İslami açıdan Allah’a ait düzeni benimsemiş olmakla ilişkilidir ve bu ilişki Erdem’in (1991, s.419) belirttiği gibi; Kur’an’ın, ashabül-Yemin⁵ ve ashabü’ş-Şimal⁶ olarak adlandırdığı itaat edenler ile isyan edenler arasındaki farka dayanmaktadır. İslâm terminolojisine göre "sol" genel bir terimdir. Kur’an’da, Kur’an’a göre hareket etmeyen, Kur’an’a uygun olmayan fiilleri işleyenlerin kitaplarının sol taraftan verilecekleri belirtilir. Bu çerçevede Batılı siyasal literatürde solda olduğu kabul edilen komünizm de, sağda olduğu kabul edilen milliyetçilik, liberalizm vb. düşünceler de, İslâm’a göre sol ehli kabul edilir. Bu anlamda İslam’a göre "solcular" tabiri, sadece komünistler ve sosyalistler gibi kendilerine solcu diyenler için değil, küfrü temsil eden İslam dışı her çeşit rejim ve fikir hareketleri için kullanılan genel bir terimdir ve Allah’ın nizamını reddeden Ashabu’ş-Şimal adını alırlar. Yine Kur’an’a göre kitapları sağ tarafından verilecek olan ashabü’l-yemin veya Allah’a itaat edenler, yaptıkları yüzünden ahirette kurtuluşa erenler; Cennete girenlerdir (Erdem, 1991, s.419). Bu bağlamda, kolaylıkla, Necmettin Erbakan’ın kavramlar arasındaki geçişkenlikten yararlanarak, bir yandan İslam’ı referans almayı sürdürürken diğer yandan da laik sistemle

⁴ Necmettin Erbakan’ın dile getirdiği “üç zihniyet” yaklaşımı, 1990’ların ortalarından itibaren dünyada ve Türkiye’de yaşanan siyasal dönüşümle birlikte Milli Görüş ve diğerleri olarak tanımlanan ikili bir yapıya dönüşmüştür. Bu döneme ilişkin olarak Necmettin Erbakan’ın ifade ettiği “üç zihniyet”, siyasal partiler düzeyinde, liberal görüş için AP, sol görüş için CHP ile temsil edilmektedir.

⁵ Vakıa:27. Kitapları sağ tarafından kendilerine verilerek Allah’a itaat eden salih kimseler

⁶ Vakıa:41. Allah’a karşı isyan eden ve Allah’ın hükümlerini reddeden fasık kâfirler

çelişmeden siyasal alanda kalmayı sağladığını ifade etmek mümkündür. Yine laik sistemin olası müdahalesini engellemek çerçevesinde Necmettin Erbakan'ın "milli"liği tercih etmesinin diğer nedenini Akkiraz (2011); Tanzimat'tan itibaren İslam'a karşı yürütülen menfi çalışmalarını kırmak, çalışmalarını yürüten kadroları korumak olarak açıklamaktadır.

Necmettin Erbakan'ın bu dönemde dile getirdiği Milli Görüş, bir ideoloji olmaktan çok, sistematikleştirilmemiş verili sisteme yönelik eleştiriler ve bunlara getirilen "milli" çözüm önerilerini kapsamaktadır. 1975'de yayınlanmış, Necmettin Erbakan'a ait Milli Görüş adlı kitabında en çok üzerinde durulan konular; maddi ve manevi kalkınma, fikir ve inanç hürriyetinin sağlanması, laiklik uygulamaları, milli eğitimin yeniden planlanması ve "milli"leştirilmesi, Anadolu ve köy kalkınması, ekonominin faizden arındırılması, vergilerin adaletli dağılımı, enerji ve madencilikte ulusallaşma, turizmde "milli"lik, ordunun modernizasyonu, Batı sömürgeciliği, Ortak Pazar, Siyonizm ve Müslüman ülkelerle işbirliği olmuştur. Bu dönemde Milli Görüş'ün Siyonizm eleştirisi, siyasi oluşum döneminde olduğu gibi, sadece dış politika alanında ve Ortak Pazar konusunda öne çıkmıştır.

Necmettin Erbakan'ın siyasi biçimlenme döneminin ikinci niteliği, bu dönemde Erbakan'ın üç kez iktidar ortağı olmuş olmasıdır. Özellikle CHP ile kurduğu koalisyon hükümeti ile bir taraftan sistem tarafından kabul edilebilirliğini seçmenlerine gösteren Erbakan, diğer taraftan da laik kimliği ile öne çıkan bir parti ile kurduğu ortaklık sayesinde sistem içinde kendi siyasal kabullerini dile getirme ve sistem tarafından bunların sindirilebilme imkânını yaratmıştır. Örneğin bu dönemde Erbakan, siyasal alanda varoluşundan itibaren dile getirdiği İmam Hatip okulları konusunda girişimde bulunarak 1974-1978 yılları arasında 350 İmam-Hatip Okulu, 10 Yüksek İslam Enstitüsü ve 3000 Kur'an Kursu açılmasını sağlamıştır. Buna ek olarak, yine Erbakan tarafından dile getirilen manevi kalkınma bağlamında Sarıbay'ın (1985, s.190) ifade ettiği; hafta sonu tatilinin cumaya alınmasına ilişkin yasa değişikliği önergesi verilmiş, "müstehcen neşriyat"a karşı savaş açılmış, alkol tüketimini sınırlandırarak biranın tüm lokanta ve kahvehanelerde satılması özel izne tabii kılınmış, binden çok köy camisinin proje ve bedelleri devlet tarafından karşılanmış, 5000 imam-müezzin ve Kur'an Kursu hocası kadrosu ek olarak bütçeye konmuş ve dağıtılmış, İmam Hatip Okullarının orta kısımları yeniden açılmış, İmam Hatip Okulu mezunlarının lise mezunu haklarına sahip olarak istedikleri fakültelere girebilmesi, bütün ilkökul, ortaokul ve liselere ahlak derslerinin konması sağlanmıştır. Bunlara ek olarak; Diyanet İşleri Başkanının ilgili bakanın teklifi ve Din Kurulunun onayı ile kaydı hayat şartı esas alınarak başkan kalmasına ilişkin yasa teklifi hazırlanmış ancak teklif yasalaşmamıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde Necmettin Erbakan'ın siyasal biçimlenme dönemindeki koalisyon ortaklıklarında, siyasal talep ve söylemlerinden çok fazla taviz veren bir görünüm oluşturmadığı belirmektedir. Ancak bununla birlikte siyasal oluşum döneminin aksine bu dönemde, örneğin laiklik ve Atatürk devrimleri konusunda doğrudan eleştirel bir tavır sergilemekten çok, eleştirilerini din, inanç ve ifade özgürlüğü noktasında dile getirmeye başlamıştır. Bu dönemde ve 1975 yılından itibaren Necmettin Erbakan'ın söylemlerinde yer edinen bir diğer kavram, maddi kalkınmanın lokomotif olarak öne çıkarılan ağır sanayi hamlesi olmuştur. Ağır sanayi hamlesinin ürünü ve sonucu olarak değerlendirilen ve bu dönemde Erbakan'ın söylemlerine eklenen enerji, madencilik ve turizm konularında "milli"liğin sağlanması yanında, yeni bir vurgu olan "Yeniden Büyük Türkiye" hedefi oluşturulmuştur.

Bu dönemde CHP hükümeti döneminde yapılan Kıbrıs Harekâtı, daha sonraki dönemde Necmettin Erbakan tarafından kavramsallaştırılacak olan dış politika anlayışını temsil eden “şahsiyetli” dış politikanın da temelini oluşturmuştur. Kıbrıs Harekâtı emrinin tam olarak kim tarafından verildiği, MGK tutanaklarının tamamının halen “gizli” tutulması nedeniyle resmi olarak saptanamamaktadır. Dönemin kuvvet komutanları ise hayatta olmadıklarından görüşme yoluyla belirlenemeyen harekât emrinin verilmesi konusu, mevcut kabulün tersine, Necmettin Erbakan ve Milli Görüş çevresince, Harekâtın Erbakan’ın doğrudan emriyle gerçekleştirildiği yönünde açıklanmaktadır. Doç. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin’in bu konuda İngiliz Ulusal Arşivi’nde yaptığı çalışmaya göre; Kıbrıs Barış Harekâtı’nın mimarının Necmettin Erbakan olduğu, Ankara’daki İngiliz büyükelçinin İngiliz Dışişleri’ne yazdığı raporlar ve İngiliz Başbakanı ve kabinesinin konuyu değerlendirirken katılımcı devlet adamlarının konuşma tutanaklarından anlaşılmaktadır. Ecevit’in Londra ziyareti ve Türk ile İngiliz hükümeti arasındaki yazışmalardan da Ecevit’in harekât konusunda isteksiz davrandığı ve savaşa girmeden bir çözüm aradığı görülmektedir. Yine belgelere göre, Kıbrıs Harekâtı’nın yapılmasında, icra safhasında Necmettin Erbakan daha aktif ve istekli olmuştur. Ecevit’in ise savaşa yanaşmadığı görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Dönemin İngiltere Büyükelçiliği’nden giden raporlarda Erbakan’ın Genelkurmay ile aynı çizgide ve harekâtın gerekli olduğunu, niyetinin tüm Kıbrıs’ın alınması olduğu belirtilmektedir. Erbakan’ın dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar ve Türk ordusuna tam destek verdiği de belgelerde yer almaktadır (Star Gazetesi, 2010).

Siyaseti etkileme dönemi

12 Eylül dönemiyle getirilen siyasi yasakların 1987 yılında kalkmasıyla başlayıp, 28 Şubat’a kadar devam eden bu dönemde Necmettin Erbakan, özellikle 1994’den itibaren, yerel yönetimlerde güç kazanmasıyla, siyasette diğer dönemlerde olmadığı kadar belirleyici olmaya başlamıştır. Siyasetin “sol” kanadındaki boşluk yanında, sağ kanat siyasi partilerin iktidar başarısızlıkları ve gündemden düşmeyen yolsuzluklar, seçmene sunduğu “yeni bir dünya”, “yeni bir Türkiye”, “Adil Düzen” sloganları ile Necmettin Erbakan ve RP’yi seçmen için öncelikli alternatif durumuna getirmiştir. Bu bağlamda siyasetin dinamik süreci ile birlikte Erbakan, diğer siyasal aktörlerden etkilenmiş olsa da, ağırlıklı olarak bu dönemde diğer aktörler üzerinde etkili olan bir duruma gelmiştir. Örneğin “1995 seçimindeki reklam kampanyalarının temel gerilim noktasını RP oluşturmuş; DYP, sınırları belirsiz bir “biz” kavramında yer alarak, “onlar”ı RP olarak tarif etmiştir. DYP hazırlattığı siyasal reklamlarda sık sık “şeriat” tehlikesinden söz ederek, seçmenleri bu tehlike ile korkutmaya çalışmıştır. Tokgöz’e göre de, iktidar yarışındaki ANAP ve DYP, RP’nin iktidara gelmesini önlemek için karalama ve saldırma gibi yollara başvurmuştur” (Balcı, 2007, s.93).

Necmettin Erbakan’ın bu döneme ait siyasal söyleminin en dikkat çekici yönü, Milli Görüş’ün sistematize edilmesi ve Milli Görüş’ün kuracağı yeni dünyanın adı olarak Adil Düzen projesinin sunulmasıdır. Bu dönemde, daha önce Necmettin Erbakan tarafından parça parça dile getirilmiş olan düşüncelerle birlikte Türkiye’nin sorunlarına getirilen “milli” çözüm önerileri, sistematik olarak Milli Görüş içerisinde ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemden başlayarak Milli Görüş’ün temeli, “hak” kavramı olarak belirlenmiş; gerçek “hak” anlayışına dayanan ve “hakkı üstün tutan” Milli Görüş’ün mücadele alanı, “kuvveti üstün tutan” görüş ve bunların ürünü medeniyetler olarak belirlenmiştir. Bu belirlemenin meydana getirdiği en belirgin söylem değişimi ise, önceki dönemlerden farklı olarak bu dönemde, açık İslami referansların dile getirilmesi yerine, söylemin yine İslam’ı esas alan ancak bu defa hem Kur’ani anlamda Allah, Kur’an, İslam, batılın zıddı, tevhid, adalet anlamlarında hem de

hukuki olarak korunan menfaat anlamında “hak” kelimesiyle biçimlendirilmiş bir yapıya kavuşmasıdır. Böylelikle Milli Görüş’ü; hem laik sistem sınırlarına uygun biçimde hukuki olarak korunan menfaati esas alan bir ideoloji, hem de İslam’a uygun biçimde Allah’ı ve onun yolunu üstün tutan bir ideoloji olarak okumak mümkün kılınmıştır.

Milli Görüş’ün sistematikleştirilmesi bağlamında daha önceki dönemlerde Ortak Pazar/AT’ye üyeliğe muhalefete temel gerekçe olarak gösterilen Siyonizmin niteliği ve Türkiye üzerindeki emelleri kapsamlaştırılmış; Milli Görüş’ün ana mücadele alanı olarak belirlenen kuvveti üstün tutan görüş ve medeniyetin günümüz dünyasındaki temsilcisi olan Siyonizmin, sadece Türkiye değil tüm dünyayı, ekonomi ve siyaset başta olmak üzere **her alanda** kendi egemenlik alanına almak istediği iddiası oluşturulmuştur. İslam’ın Hak-Batıl mücadelesi temeline oturtulan bu iddia ile önceki dönemlerden farklı olarak mücadele edilen, ülke düzeyinde verili sistem olmaktan çıkmış, tüm dünyaya olduğu gibi Türkiye’ye de sistem dayatmasında bulunan Siyonizm olarak saptanmıştır.

Dünyada var olan sistemik yapının Siyonizmin egemenlik aracı olarak kabul edilmesinin neticesi olarak Milli Görüş, yeni bir dünya vaadini Adil Düzen projesi ile ortaya koymaya başlamıştır. Uygulanabilirlik düzeyi ve sistem önerisi bir yana bu dönemde Adil Düzen, seçmenin var olan siyasal ve ekonomik sistemden kaynaklanan rahatsızlıklarını ve sisteme olan eleştirilerini kapsayan önemli bir söylem ve slogan haline gelmiştir. Bunun yanında şahsiyetli dış politika yaklaşımı da, köklerini önceki dönemlerden alan, ancak bu dönemde kavramsallaştırılan yeni bir söylem olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle siyasi biçimlenme döneminde gerçekleşen Kıbrıs Harekâtının devamında, Ada’da yaşanan siyasi gelişmelerde Türk dış politikasının tutumunu eleştirmek için sıklıkla başvurulmaya başlanan şahsiyetli dış politika, bu dönemde ayrıca AB ile olan ilişkileri eleştirmede tercih edilen en önemli söylem ve dış politika önerisi haline gelmiştir.

Bu dönemin bir başka özelliği, özellikle Milli Görüş’ün, RP dışındaki sivil toplum örgütlerine de yayılarak, güçlendirilmeye başlanmasıdır. Necmettin Erbakan’ın söylemlerinde, siyasi biçimlenme döneminde belirginlik kazanmamakla birlikte yer alan, ancak 1990’lı yıllardan itibaren son derece güçlü olarak dile getirmeye başladığı sivil toplum vurgusu, Milli Görüş’ün örgütlenmesini de oluşturacak sivil toplum örgütlerinin kurulması ve güçlendirilmesini sağlamıştır. Necmettin Erbakan’ın bu dönemde özellikle sivil toplum örgütlerine önem vermiş olması; siyasal anlayışta yaşanan dönüşüme paralel olarak kamuoyu ve siyasetin, sivil toplum örgütlerince yönlendirilebilirliğini esas almış görünmektedir. Zira vurgusu yapılan sivil toplum örgütleri, Milli Görüş ekseninde biçimlendirilmiş ve toplumun hemen her kesimini içine alan bir çeşitlilikte ve özellikle meslek kollarını esas alarak yapılandırılmıştır.

Siyasette var olduğu ilk dönemden itibaren Necmettin Erbakan’ın sıklıkla gündeminde yer verdiği İslam ülkeleri ile işbirliği konusu da bu dönemde Necmettin Erbakan’ın söylemden eyleme döktüğü önemli bir nokta olarak belirmektedir. Müslüman Topluluklar Birliği (MTB) ve D-8, bu anlamda Müslüman ülkelerle hem resmi hem de gayri resmi ilişkilerin kurulmasını temin etmek üzere örgütlenmiştir. Necmettin Erbakan’ın girişimleriyle ve Müslüman ülkelerdeki İslamcı liderlerin katılımıyla 1991 yılında toplantılarına başlayan MTB, gayri resmi düzeyde iletişim sağlarken; Necmettin Erbakan’ın iktidarda olduğu dönemde kuruluşuna liderlik ettiği D-8, Müslüman ülkelerle resmi düzeyde ilişki kurulmasını sağlayan bir örgüt olmuştur. Böylelikle Türkiye ile Müslüman ülkelerin İslamcı lider, siyasi parti ve örgütleriyle gayri resmi, devlet ve hükümet temsilcileri ile de resmi düzeyde ilişki kuran siyasal ve ticari iletişim ağı yapılandırılmıştır.

Siyaseti etkilemesi bağlamında bu dönemde Necmettin Erbakan, ilk kez RP ile seçimlerden birinci parti olarak çıkmış ve koalisyonun büyük ortağı olarak iktidara gelmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde; bu dönemin en belirgin özelliği, Necmettin Erbakan'ın söylemlerinin özellikle basın tarafından manipüle edilerek sunulmuş olmasıdır. Gerek iktidar öncesi, gerekse iktidar olduğu dönemde “kanlı mı olacak, kansız mı”, Susurluk skandalı için “fasa fiso”, “siyaset değil, cihat yapıyoruz” gibi söylemlerin kullanım amacının dışında ve eksik servis edilmesi; Libya gezisinde Kaddafi'ye verdiği yanıtta hiç yer verilmemesi, “imam hatipler arka bahçemizdir” sözünün Erbakan tarafından dile getirilmemiş olduğu halde Necmettin Erbakan'a mal edilmesi yoluyla, hem Erbakan hem de RP aleyhinde kamuoyu oluşturulmuştur. Örneğin “kanlı mı olacak, kansız mı” sözü “*Bu kelimeleri kullanmak bile istemiyorum ama bunların terörizmi karşısında herkes bu gerçeği görsün diye bu tabirleri kullanmaya mecburiyet duyuyorum. Türkiye'nin şu anda bir şeye karar vermesi lazım. Türkiye Refah Partisi'yle Adil Düzen'e geçecek, bu kesin. Geçiş dönemi yumuşak mı olacak, sert mi olacak; tatlı mı olacak, kanlı mı olacak; 60 milyon buna karar verecek. Biz diyoruz ki bu geçişi tatlı yapalım. Bu geçişi barış içinde yapalım. Biz barışçuyuz. Biz huzurcuyuz. Bizim yolumuz kardeşliktir*” (Gönültaş, 2008) söyleminden, “fasa fiso” sözü Başbakanlık'da yapılan Susurluk olayı ile ilgili toplantının katılımcılarından birinin “*Efendim siz bu konuya bu kadar ciddiyetle eğilelim çözelim diyorsunuz ama muhalefet de şöyle şöyle diyor, buna ne dersiniz?*” sorusuna karşılık Erbakan'ın, “*Sen boşver onları onlar fasa fiso, biz işimize bakalım*” (Gönültaş, 2008) söyleminden alıntılanmış, “siyaset değil, cihat yapıyoruz” sözü ise İslami terminolojide İslam dinini yaymak anlamına gelen ve ilim, mal ve silah ile yapılabilen cihadın sadece silahla yapılan anlamıyla algılanmasını sağlayacak biçimde sunulmuştur.

Necmettin Erbakan tarafından hiç zikredilmemiş olan “*imam hatipler arka bahçemizdir*” sözü ise Berber'in (2012) de ifade ettiği gibi, ilk olarak Yalçın Doğan'ın 13.11.1996 tarihli Milliyet Gazetesi'nde “*İmam-hatip mezunları üniversitelerde genellikle hukuk ve kamu yönetimini tercih ediyor. Oradan içişleri, emniyet ve adalet birimlerine yerleşiyor. Refah Partisinin kadroları buralarda oluşuyor. İmam Hatipler gerçekte RP'nin arka bahçesi...!*” yazısı ile gündeme düşmüştür. Ardından Mesut Yılmaz 03.04.1997 tarihli Hürriyet Gazetesi'nde, “*Türkiye'de iki zihniyet savaş halindedir. Bu iki zihniyetin bir kutbu CHP çizgisi, diğeri ise RP çizgisidir. Biri ister ki okullar dinsiz ve milliyetsiz bir nesil yetiştirtsin. Diğeri imam-hatipler onların arka bahçesi mücahitleri olsun*” biçiminde bir açıklama yapmış, Ecevit de bu malzemeyi kullanmış ve “*Kesintisiz 8 yıllık eğitim rejim için önemlidir. İki ayrı kuşak yetiştiriliyor. Erbakan imam-hatip okullarını kendi fidanlığı gibi görüyor. Bu okullar Refah Partisi'nin arka bahçesi olmamalı.*” açıklamasını yapmıştır. Daha sonra ise “*İmam Hatipler Arka Bahçemizdir*” sözünü Erbakan söylemiş gibi medyada haberler çıkmaya, siyasiler yeni açıklamalar yapmaya devam etmiştir.

Diğer taraftan bu dönemde Necmettin Erbakan'ın siyasi oluşum döneminden itibaren dile getirdiği konularda taviz vermez tutumunun göstergeleri olarak değerlendirilebilecek İslam ülkeleri ile ilişkileri incelemesi, buna karşın Batılı ülkelerle ilişkilerde bir gerileme yaratmaksızın ilerleme de sağlamamış olması, dini cemaat liderlerine başbakanlıkta iftar vermesi, Taksim'e camii yapılması, Ayasofya'nın ibadete açılması konularını gündemde tutması, Parti üyelerinin radikal söylemlerinin ve uygulamalarının önünün alnamaması Necmettin Erbakan'ın elini zayıflatan öğeler olarak belirmiştir.

Türkiye'nin gündemini oluşturmaya başlayan irtica konusu karşısında, kendisinin ve partisinin sistemle sorunu olmadığına yönelik ifadeleri sıklıkla dile getiren Necmettin Erbakan'ın bu dönemde söylemlerine eklediği bir diğer konu, terör olmuştur. Erbakan'a (1993) göre terör konusunda, birbiriyle ilişkili olmakla birlikte, birbirinden bağımsız üç

mesele vardır: Terör meselesi, Kürt meselesi ve Güneydoğu Anadolu meselesi. Dışarıdan desteklenen terör, Kürt ve Güneydoğu meseleleri çözümlenmediği için kendisine zemin bulmaktadır. Sorunun kaynağı ise, yasakçı zihniyetler nedeniyle bu konuların rahatça konuşulamamasıdır. Türkiye’de yıllardır izlenen materyalist, milliyetçi, ırkçı ve asimilasyoncu politikaların yarattığı bu sorunlar karşısında asıl olan, İslam gerçeğinin dikkate alınarak bu meselelerin çözümlenmesidir. Buna ek olarak, İslam’a özünden bağlı Kürt kökenli vatandaşların kendi dilleriyle konuşmaları, medyayı kullanmaları, eğitim yapmaları onların en tabii haklarıdır ve tarih boyunca bu haklarını en geniş biçimde kullanmışlardır. Ne var ki; Kürt kimliğinin kabul edileceği, Kürtçe yayın yasağının kaldırılacağı, Kürt enstitüsünün kurulabileceği söylenmiş olsa ve bunlar gerçekleştirilmiş olsa bile mesele bitmeyecektir. Çünkü bölgede önemli boyutlara ulaşmış işsizlik, işlemeyen eğitim ve sağlık hizmetleri vardır ve bölgeye yatırımlar durmuştur. İnsan hakları ihlalleri had safhaya varmıştır. Çözüm ise adil, onurlu, gönüllü, kardeşçe birlik ve beraberliktir, asıl temin edilmesi gereken budur (Erbakan, 1992, s.307).

Siyasi biçimlenme dönemine oranla, siyaseti etkileme döneminde Necmettin Erbakan’ın söylemlerinde ağır sanayi hamlesine ilişkin vurguların azaldığı görülmektedir. 1990’ların ortalarına kadar yer yer ağır sanayi hamlesinin tamamlanmasına yönelik ifadeler kullanmış olan Necmettin Erbakan, 90’ların ikinci yarısından itibaren söylemlerinde ağır sanayiye, CHP koalisyonu ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri döneminde gerçekleştirilmiş bir hamle olarak yer vermeye başlamıştır. Bu değişim farklı nedenlerle açıklansa da öne çıkan en önemli nedenin, dünyadaki dönüşümle birlikte ağır sanayiye dayalı kalkınma yerine bilgi teknolojilerinin öne çıkması ve Türkiye’nin kalkınma sorununun soğuk savaş dönemine oranla geride bırakılmış olması olarak değerlendirmek mümkündür. Aynı bağlamda Necmettin Erbakan, bu dönemde devlet anlayışını da somutlaştırarak, halk üzerinde tahakküm kuran değil, görevi halka hizmet etmek olan devlet anlayışını temsilen “garson devlet” anlayışını geliştirmiştir.

Siyasetten Etkilenme Dönemi

Necmettin Erbakan’ın, 2003 yılında Saadet Partisi’nin başına geçtiği ve fakat siyasi yasağı nedeniyle bu görevden ayrılmak durumunda kaldığı kısa zaman dışında, 2010 yılında Saadet Partisi’nin yeniden genel başkanı seçildiği döneme kadar siyaseti etkilemekten çok siyasetten etkilendiği bir dönem ortaya çıkmıştır. Ancak yine de bu dönem bağlamında da Necmettin Erbakan, yaptığı açıklamalarla gündemde kalmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde bu dönemin Necmettin Erbakan açısından en belirgin özelliği; Milli Görüş’de iki kez yaşanan kırılma ya da kopuştur. İlk kırılma; FP’nin kapatılmasının ardından yenilikçi kanadın Milli Görüş’den ayrılarak Adalet ve Kalkınma Partisi’ni kurmaları ile gerçekleşmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde bu kopuşun, yenilikçilerin Milli Görüş’ün siyasal yaklaşımında mutabık kalmak bir yana, ekonomi ve dış politikada küresel sistemin değerlerine ve uygulamalarına daha uygun ve yatkın politikalar benimsemiş olmasından kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. FP kurulurken, %60 yeni isimlerle örgütlenme modeli seçildiğinde Partiye katılan Abdulkadir Aksu, Cemil Çiçek, Ali Coşkun gibi yeni isimlerin etkisi altında Özal’ın liberal ekonomi politikalarını öne çıkmasıyla oluşan paradigma değişiminin Adil Düzen projesi ile uyumsuzluğu, ayrışmanın görünür nedenini ortaya çıkarmıştır. Ancak ayrışmanın temel niteliği, 24 Ocak kararları ile birlikte ülkede yaşanan genel dönüşümle ilgili olmuştur. Adil Düzen’in, RP’nin kapatılması ile hem bir gelecek tasarımı hem de bir slogan olarak cazibesini yitirmesi, özellikle RP iktidarı

döneminde küresel ekonomiden pay almaya başlayan İslami sermayeyi, kendisine daha güvenli bir liman aramaya yöneltmiştir. FP'nin kapatılması ile birlikte, hem sistemle çatışmayan hem de kendi değerlerini muhafaza edecek bir siyasal çizgiye yönelmeye hazır İslami sermaye için Adalet ve Kalkınma Partisi, dünya ile işbirliğine hazır Batılı görünümü, muhafazakâr çizgisi ve Milli Görüş gömleğini çıkarmış kimliği ile bu güvenli limanı temin etmiştir. Bu bağlamda Milli Görüş içinde yaşanan ilk ayrışmanın/ kopuşun temel olarak Milli Görüş ideolojisinin, Türkiye'deki verili sisteme değil dünyada varolan sistemin tümüne karşı muhalif tutumundan kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. Bu ideolojinin lideri olarak Necmettin Erbakan'ın tüm parti kapatmalarına rağmen, muhalif söylemlerini sürdürerek aynı çizgide ısrar etmesi ise gerek sermaye gerekse iktidardan uzak kalmak istemeyen kesimlerin, yeniden kapatılma korkusunu pekiştirerek verili sisteme uyum gösterebilen yeni bir arayışa girmelerine neden olmuştur.

2010 yılında gerçekleşen ikinci kırılmanın ardında yatan neden; ilk kırılmadan farklı olarak tabandan gelen ve mevcut koşullarla desteklenmiş bütüncül bir değişim talebinden çok, Milli Görüş içindeki nüfuz mücadelesi olarak görünmektedir. Numan Kurtulmuş'un Milli Görüş'ün temel değerlerinde ve niteliklerinde yaratmak istediği sınıf temelli değişim⁷ ve partinin İstişare Kurulunu, kendine yakın isimlerden oluşturmaya yönelik tavrı kopuşta etkili olmuştur.

Her iki kırılmada da etkileyenden çok etkilenen durumda olan Necmettin Erbakan'ın ayrışmalara ilişkin söylemlerinin en dikkat çekici yönü, bir ideoloji olarak tamamlanan Milli Görüş temelinde yönelttiği eleştirilerinin Adalet ve Kalkınma Partisi'nin uygulamalarına yönelmesine rağmen, Numan Kurtulmuş liderliğindeki Has Parti'ye sirayet etmemesidir. Gerçekten de ayrılık sonrasında Has Parti hakkında yorum getirmeyen Necmettin Erbakan, Adalet ve Kalkınma Partisi'ni "kendilerini sevebiliriz ancak ülkemizi daha çok seviyoruz" sözleriyle eleştirmiştir.

Erbakan'ın Adalet ve Kalkınma Partisi'ne yönelik eleştirisinin altında yatan ana neden, siyasetten etkilenme döneminde söylemlerinin odağında yer alan Siyonizm ya da yeni adlandırmasıyla ırkçı emperyalizm, Türkiye üzerinde oynadığı oyun ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin farkında olmadan bu oyuna alet olmasıdır. Erbakan'ın "**ayağımızın altından toprak kayıyor**" biçiminde ifade ettiği Siyonizm/ırkçı emperyalizmin Türkiye'yi ve İslam'ı yok etmeye yönelik planlarında, 2011 seçimlerinin dönüm noktası olduğunu düşünen Erbakan'a (2010) göre; "*hak ve batıl mücadele etmektedir. Görüntüler önemli değildir, teferruatıdır. Asıl temelde olan hak ve batıl mücadelesidir.*" Bu seçimde Hakkı Milli Görüş, Batılı ise ırkçı emperyalizm temsil etmektedir. İrkçı emperyalizm Hayum Nahum Doktrini'ni; fakirleştirme, işsiz bırakma, borca esir etme, dini değiştirme, bölme, böldüğü parçaları birbirine düşürme, yumuşak lokma yapıp yutma ve son olarak da bunları İsrail'e vilayet yapma yöntemlerini kullanarak, "*gözümüzün önünde tarihin en büyük devletini yok olmaya*" götürmektedir.

Necmettin Erbakan'ın bu dönemde öne çıkan söylemlerinden bir diğeri de Milli Görüş'ün ırkçı emperyalizm eleştirisi bağlamında sunulan "demokratur" kavramıdır.

⁷ Newsweek Dergisi'ne vermiş olduğu röportajda Kurtulmuş Milli Görüş anlayışını şu şekilde tanımlamıştır: "*Milli Görüş'ü, bu topraklarda milletimizin oluşturduğu medeniyet değerlerinin bir bütünü gördüm. Din ya da ırk temelli değildi. Anadolu'daki mücadele her dinden ve ırktan insanlarla, egemen teğfurlar ve ekonomik sisteme hâkim senyörler arasında oldu hep. İstanbul'un fethi de böyledir, yoksa Müslümanların Ortodoks Bizans'a karşı bir zaferi değildir.*" (www.timeturk.com)

Toplumları kolay yönetebilmek için ırkçı emperyalizmin geliştirdiği bir taktik olarak demokrası; ırkçı emperyalizmin sahip olduğu medya aracılığıyla kamuoyunu yönlendirmesi, bireylerin de bu yönlendirme doğrultusunda oy vermeleri neticesinde ırkçı emperyalizmin istediği kişileri yönetime getirmesidir. Böylelikle ırkçı emperyalizm, kontrolü altına aldığı yönetimlere istediğini yaptırırken, toplum da demokrasi ile yönetildiğini düşünmektedir.

Bu dönemin bir diğer niteliği; Necmettin Erbakan'ın söylemlerine de açık biçimde yansıyan, Milli Görüş'ün bir ideoloji olarak tamamlanmasıdır. Siyasi biçimlenme döneminde parçalı olarak dile getirilen ve bu haliyle daha çok bir slogan ya da siyasi bir hareketin adı olarak görünen Milli Görüş, siyaseti etkileme döneminde mücadele alanının sınırlarını belirlemiş, dayanak noktalarını oluşturmuş ve Adil Düzen adında bir gelecek tasarımı sunmaya başlamıştır. Siyasetten etkilenme döneminde ise artık Milli Görüş; kendine ait kavramları ve kurumları olan, İslami zemine oturtulmuş, mücadele alanı Batıl ve onun temsilcisi ırkçı emperyalizm olarak tanımlanan, ırkçı emperyalizmin kurduğu düzene eleştiri getiren ve bu eleştiri doğrultusunda gelecek tahayyülü ve sistem önerisi oluşturan bir ideoloji durumuna gelmiştir.

2010 yılında Saadet Partisi'nin başına geçtikten sonra Necmettin Erbakan'ın söylemlerinde yer edinen bir başka nokta, Milli Görüş'ün geçmişine de işaret eden "III. Şahlanış" dönemi olmuştur. 2011 seçimlerine atfettiği öneme paralel olarak Necmettin Erbakan, birincisi MSP döneminde, ikincisi RP döneminde gerçekleşmiş olan şahlanışın üçüncüsünün 2011 seçimlerinde gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Erbakan'ın III. Şahlanış dönemi adını verdiği bu süreci başlattığı 2010 Eyüp Sultan Mitingi'nde Erbakan, Milli Görüş'ün sistem eleştirilerini vurgulamakla birlikte; Milli Görüş'ün diğerlerinden farkını yedi başlıkta sıralamıştır: maneviyatçıdır, "faizci sistem" yerine "adil düzen"i önerir, medeniyetimizin Batıl'dan üstün olduğunu kabul eder, "Yeni Bir Dünya"nın kuruluşunu ve tarihteki şerefli yerimizi almayı vaad eder, "müstemleke tipi kalkınma" yerine "lider ülke kalkınması"ni savunur, peygamberlerin gittiği yoldadır. Erbakan'ın sıraladığı bu yedi fark; daha önceki dönemlerde parça parça dile getirilmiş ve sıklıkla vurgulanmış olsa da, ayırt edici bir nitelik olarak bir araya getirilmesi bu döneme özgü yeni bir söylemdir ve Milli Görüş'ün ideolojik tamamlanmasına işaret etmektedir.

Benzer biçimde ilk kez bu dönemde, Milli Görüş'ün tarihine ilişkin bir dönemselleştirme söz konusudur. Erbakan (2010) III. Şahlanış Mitingi'nde bu dönemselleştirmeyi, Mimar Sinan'dan esinlenerek üç döneme ayırmıştır. Buna göre 1969'dan 1996'ya kadar olan dönem "çıracılık dönemi"dir. 1996-1997 arası "kalfalık dönemi"dir ve bu dönemde Adil Düzen'in kokusu alınmıştır. 2010'dan itibaren ise "ustalık dönemi"ne girilmiştir. Ustalık dönemine kadar Milli Görüş ve onu destekleyenler; milleti, milletin ve bütün insanlığın kurtuluşunu temsil etmiştir, uygulamadaki gayri millî tahrifatı önlemiştir, "Türkiye'nin İsrail'e vilayet yapılmasını" engellemiştir, milleti aslına, özüne çekmiştir. Ustalık döneminde de Türkiye'nin yok olmasına, uşak olmasına müsaade edilmeyecektir ve yeniden bir millî kalkınma hareketi başlatılacaktır.

Sonuç

1969'da Necmettin Erbakan "Bağımsızlar Hareketi"ni başlattığında Türklük ile İslamı bir arada kurgulayan ilk siyasal söylemi olarak "Mukaddesatçılık", MNP'nin kapatılması ve milliyetçilikle İslam arasında tüm dünyada eşlik eden ayrışmanın Türkiye'de de yaşanmasıyla, yerini "Milli Görüş"e bırakmıştır. Milli Görüş, etnisiteden bağımsız ancak

Osmanlı geçmişine vurgu yapan ve İslam'ı önceleyen niteliğiyle kavramlar arasındaki geçişkenlikten önemli ölçüde istifade etmiştir. Örneğin; özünde İslami içerikli “millet” kavramına gönderme yaparken pratikte Batılı anlamda “millet” ve ona ait olanı temsil eden “milli”yi kullanmış, kendisini İslami terminolojiye uygun olarak Allah'ın düzenini kabul etmiş olanı niteleyen sağcılıkla tanımlarken pratikte Batılı anlamda siyasal yelpazede “sağ”da konumlandırmış, Atatürk Devrimlerinin laiklik boyutunu doğrudan eleştirmek yerine din-inanç-ifade özgürlüğünü öne çıkarmış, Milli Görüş'ün özünü oluşturan hak kavramı, hem Kur'ani anlamda Allah, Kur'an, İslam, batılın zıddı, tevhid, adalet anlamlarında hem de hukuki olarak korunan menfaat anlamında kullanılmıştır. Benzer biçimde içerik olarak kapitalist ekonomik sistem ve özellikle faiz uygulamasını eleştirerek İslami yeni bir sistem öneren Adil Düzen, aynı zamanda kitlelerin mevcut düzene olan tepkilerini seferber eden bir slogan olarak sunulmuştur.

Necmettin Erbakan'ın söylemlerinin bu ikili yapısı yanında öne çıkan bir diğer yönü, dönemin koşullarına uygun yeni söylemler geliştirebilmiş olmasıdır. Erbakan, siyasal alana ilk çıktığında ve devamında MNP döneminde sıkça ifade ettiği laiklik, 163. madde eleştirileri yerini din-inanç-ifade özgürlüğüne bırakmış, 70'li yıllarda yerli kalkınma düşüncesiyle biçimlenen devlet eliyle ağır sanayi hamlesi 80'lerden sonra önemini yitirmiş bunun yerine 90'lı yıllarda “hizmetkâr devlet” anlayışı geliştirilmiş, yine 90'lı yıllarda ülke gündemini belirleyen en önemli sorunlardan biri olarak terör konusu söylemlerinde yer tutmaya başlamış ve buna ilişkin dönemin şartlarının çok ilerisinde çözüm önerileri geliştirilmiştir. Yine 90'lı yılların değişen yönetim anlayışına uygun olarak sivil toplum vurgusu öne çıkarılmış hatta Milli Görüş'ün sivil toplum kuruluşları yoluyla yapılandırılmasına önem verilmiştir. 70'li ve 80'li yıllarda şiddetle karşı çıkan Ortak Pazar/AT konusu, 90'lı yıllarda milli menfaatlardan taviz verilmediği müddetçe kabul edilebilirliğini söylem düzeyinde artırmıştır. 90'lı yılların sonları ve 2000'lerin başından itibaren var olan sistem eleştirisini dile getirmek üzere “demokratür” kavramı geliştirilmiş, ülkenin esasında “ırkçı emperyalizm/Siyonizm” yoluyla yönetildiği bu kavramla açıklanmaya çalışılmıştır.

Öte yandan süreç içerisinde Necmettin Erbakan'ın söylemlerinde önemini ve ağırlığını hiç kaybetmeyen konular ve bunların sürekliliğinden de söz etmek mümkündür. Dikkat çekici biçimde Erbakan'ın üzerinde durduğu bu söylemlerin, iktidar şansının yakalandığı ilk fırsatta hayata geçirildiğini izlemek mümkündür. Bu konudaki en açık örneklerden biri olarak Necmettin Erbakan'ın ilk söylemlerinden itibaren önemini hiç kaybetmeyen Müslüman ülkelerle işbirliği yapılması ve bunun kurumsallaştırılması, DYP ile kurulan koalisyon döneminde D-8 ve MTB'nin kurulması ile hayata geçirilmiştir. Benzer biçimde Erbakan'ın gündeminden hiç düşmeyen manevi kalkınma ve din-inanç özgürlüğü konuları, CHP ile kurulan koalisyon hükümeti döneminde kendisini İmam Hatip Okullarının sayısının artırılması ve mezunlarının üniversitelere girmesinin sağlanması ile göstermiş, ahlaki çöküntüyü “engellemek” üzere müstehcen neşriyat ve alkollü içki satışına sınırlamalar getirilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Necmettin Erbakan'ın 1969'da siyasette yer almasıyla başlayıp vefatına kadar geçen sürede, oluşturduğu dünya görüşünün tezahürü olarak Milli Görüş, Türkiye'nin spesifik şartları içinde biçimlenerek siyasetten dışlanması olası kitleleri siyasal değerlere eklemleyen, etkilerini bugüne kadar sürdürebilen bir ideoloji durumuna gelmiştir. Bu, Seliger'in yaptığı üçlü sınıflandırma bakımından değerlendirilebileceği gibi, aynı zamanda Mardin'in ideolojilerin ortaya çıkışıyla ilgili koşullara ilişkin saptamasının uzantısı olarak da değerlendirilebilir. Ancak bundan daha önemlisi İslami içerikle biçimlendirilmiş bir dünya görüşünün, laik sistem içinde kendisini üç kez iktidara

taşıyabilecek siyasal tabanı yaratabilme, koruyabilme ve bugüne taşıyabilme yeteneğidir. Böyle bir yetenek, var olan siyasal koşulların rasyonel değerlendirilmiş olması ve liderlik becerileriyle ilişkili olmakla birlikte ideolojinin aktarım aracı olarak söylem oluşturabilme becerisiyle de ilişkilidir. Dursun'un da aktardığı gibi "söylenmesi olanaklı olmayı betimleyerek ve sınırlandırarak tanımlamayı ifade eden söylem", Necmettin Erbakan ve dolayısıyla Milli Görüş açısından, siyasal alanda var kalabilmek için stratejik olarak en önemli siyasal araç olmuştur. MNP'nin kapatılması ile yaşanan deneyimle biçimlenerek oluşturulan Milli Görüş'ün siyasal söylemi, Erbakan'ın siyasal yaşamından da izlenebileceği gibi, her seferinde verili sisteme daha mutedil yaklaşan bir üslup kazanarak evrimleşmiş ancak seslendiği seçmen için içerik değişimi yaratmamıştır.

Etik Beyan

"Söylemden İdeolojiye Erbakan ve Milli Görüş" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynaklar

- Kenan, A. (2000). *Olay adam Erbakan*. Birey Yayınları
- Akkiraz, İ.H. (2011). *Milli Görüş*. Milli Gazete. <http://www.milligazete.com.tr/makale/milli-gorus-208234.htm>, [04.07.2011].
- Arpacı, I. (2012). *Türk siyasal yaşamına etkileri bakımından İslamcılık ve Necmettin Erbakan*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi.
- Balcı, Ş. (2007). Negatif siyasal reklamlarda ikna edici mesaj stratejisi olarak korku çekiciliği kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 73-106.
- Berber, U. (2012). *Erbakan ne demişti, medya nasıl vermişti?* http://haber.rotahaber.com/erbakan-ne-demisti-medya-nasil-vermisti-1_249276.html
- Can B. (2011). *İnsanlığı ifsad hareketi Siyonizm-4*. Milli Gazete. <http://www.milligazete.com.tr/makale/insanligi-ifsad-hareketi-siyonizm--4-218373.html>
- Çalışlar O. & Çelik, T. (2006). *İslamcılığın üç kolu*. Güncel Yayıncılık.
- Çoban, B. (2003). *Söylem ve ideoloji*. Su Yayınevi.
- Dijk T.V. (2003). *Söylem ve İdeoloji: Çok alanlı bir yaklaşım*. (çev. N. Ateş). İçinde (Barış Çoban, Zeynep Özarslan, Ed.), *Söylem ve ideoloji*. Su Yayınevi.
- Çiler, D. (1998). Dil, söylem ve siyaset. *Teori ve Politika Dergisi*, s.12.
- Erbakan, N. (1969a). Yılmaz Çetiner ile röportaj, *Milliyet Gazetesi*, 25.09.1969, s.11.
- Erbakan, N. (1969b). *Milliyet Gazetesi*, 24.11.1969, s.11.
- Erbakan, N. (1969c). *Mukaddesatçı Türk'e Beyanname*, Tan Matbaası
- Erbakan, N. (1970). *İslam ve İlim*. MNP Kadıköy İlçe Gençlik Teşkilatı.
- Erbakan, N. (1971). *Türkiye ve ortak pazar*. Furkan Yayınları.
- Erbakan, N. (1973). *Milli Görüş ve 3. beş yıllık plan*. Furkan Yayınları.

- Erbakan, N. (1975). Milli Görüş. Dergah Yayınları.
- Erbakan, N. (1992). *TBMM Tutanak Dergisi*, 23.09.1992, 294-311.
- Erbakan, N. (1993). *RP 4. Büyük Kongre Konuşması*, 10.10.1993, Ankara.
- Erbakan, N. (2010). *Saadet Partisi İl Başkanları ve İl Müfettişleri Toplantısı*, Ankara, 27.11.2010.
- Erbakan, N. (2010), *Milli Görüş Üçüncü Şahlanış Mitingi*, İstanbul, 26.11.2010.
- Erdem, H. (1991), “Sağcılık”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*.
- Fairclough, N. & Graham, P. (2003). Eleştirel söylem çözümlemecisi olarak Marx: Eleştirel yöntemin yaratılışı ve küresel sermayenin eleştirisi ile bağlantısı (çev. Z. Özarlan, B. Çoban), *İçinde* (Barış Çoban, Zeynep Özarlan, Ed.). *Söylem ve ideoloji*, Su Yayınevi.
- Gönültaş, N. (2008). Erbakan'ın söyledikleri, söylemedikleri. *Bugün Gazetesi*, 26.01.2008, <http://www.bugun.com.tr/kose-yazisi/13165-erbakan-in-soyledikleri-soylemedikleri-makalesi.aspx>
- Heywood, A. (2007). *Siyaset* (çev. Atilla Yayla, Bekir Berat Özipek, vd.).Adres Yayınları.
- Ilgın, L. (2003), *Söylem ve ideoloji. İçinde* (Barış Çoban, Zeynep Özarlan, Ed.) *Söylem ve ideoloji*, Su Yayınevi.
- Mardin, Ş.(2006), *İdeoloji. İletişim Yayınları*.
- Margulies, R. & Yıldızoğlu, E. (1988). *The political uses of Islam in Turkey. Middle East Report*, No. 153, Islam and the State, (Jul-Aug), p.12-17.
- Mert, N. (2005). *Türkiye İslamcılığına tarihsel bakış, modern Türkiye’de siyasi düşünce: İslamcılık. İletişim Yayınları*.
- McLellan D. (2005). *İdeoloji* (çev. Barış Yıldırım). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Milli Nizam Partisi (1970). *Program ve Tüzük*.
- Milliyet, (1969a). Erbakan, 163. maddeyi değiştireceğiz dedi. *Milliyet Gazetesi*, 06.06.1969, s.4.
- Milliyet, (1969b). Sol sağdan daha çok açığözlülük yaptı. *Milliyet Gazetesi*, 24.11.1969, s.11
- Milliyet, (1969c). Erbakan: Özel sektör desteklenmeli. *Milliyet Gazetesi*, 25.07.1969, s.11.
- Milliyet, (1970). Yabancı sermaye konusunda solla anlaşıyoruz. *Milliyet Gazetesi*, 07.02.1970, s.11.
- Mills, S. (2003). *Söylem ve İdeoloji* (çev. Z. Özarlan), *İçinde* (Barış Çoban, Zeynep Özarlan, Ed.) *Söylem ve ideoloji*, Su Yayınevi.
- Sarıbay, A.Y. (1985). *Türkiye’de modernleşme din ve parti politikası MSP örneği*. Alan Yayıncılık.
- Seliger, M. (1976). *Ideology and politics*. Allen and Unwin.
- Star Gazetesi, (2010). *Kıbrıs Harekâtını aydınlatan Belgeler*. <http://www.stargazete.com/pazar/kibris-harekati-ni-aydinlatan-belgeler-haber-245647.html>
- Tunaya, T. Z. (2007). *İslamcılık akımı*. Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Yıldız F. & Günay, V.D. (2011). Yazınsal söylemin ideolojik boyutu. *Synergies Turquie*, 4,153-167.
- Yücekök A. (1976). *Türkiye’de din ve siyaset*. Gerçek Yayınevi.
- www.timeturk.com, (2010). “Numan Kurtulmuş Newsweek’e Konuştu”. <http://www.timeturk.com/tr/2010/12/28/numan-kurtulmus-newsweek-e-konustu.html>

Extended Abstract

Necmettin Erbakan's 42-year political life, which began in 1969 as an independent deputy in Konya and lasted until his death in 2011, is perhaps one of the most striking paradigms of Turkish political life, as he engaged in politics with Islamic reference in the secular system. The development process of the National Vision ideology, which is the most concrete reflection of this paradigm on the political life, can be considered as the sum of the discourses and practices developed by Necmettin Erbakan while he was trying to keep the masses which he represented together and to overcome the obstacle of "dissolution". In other words, the process that made the National Vision an ideology can be read as the whole of Necmettin Erbakan's political life and discourses. In this context, on the basis of the ideological approaches of Seliger and Mardin, the theoretical link between discourse and ideology was briefly mentioned and then Necmettin Erbakan's political life was examined under four headings in the study. The concepts that make up the National Vision in each period called as political development, political formation, affecting the politics, and being impressed by the politics, and the change and content of these concepts were questioned. Thus, the ideological quality and content of the National Vision under the representation of Necmettin Erbakan and its discursive consistency in different periods were tried to be put forward.

"National Vision" as the sum of the political language that Necmettin Erbakan has formed since the early 1970s; it is based on the struggle with Zionism/racist imperialism within the context of the Islam-based Truth-Superstition and the claim of carrying out this struggle with the assumptions of jihad independently from ethnic nationalism, united in the common denominator of being a Muslim, but unlike the "ummah" built geographically on the heritage of Anatolia and historically on the Ottoman heritage. When Necmettin Erbakan has initiated "Independents Movement" in 1969, "Mukaddesatçılık" (pro-Sacredness) which is the first political discourse that constructed Turkism and Islamism together, has given way to National Vision upon the dissolution of MNP and the reflections of accompanying dissociation between Islam and nationalism all over world in Turkey. The National Vision has benefited considerably from the transience between concepts, which is independent of ethnicity but emphasizes the Ottoman past and prioritizes Islam. For example, whereas it referred to the concept of "nation" with Islamic content in essence, in practice it has used "nation" in the Western sense and "national" as representing what belongs to it, and while describing itself with right-wing characterizing those who accepted the order of Allah in accordance with Islamic terminology, in practice it has positioned itself on the right in the Western political framework, has highlighted the freedom of religion-belief-expression instead of directly criticizing the secular dimension of Atatürk's Revolutions, and the concept of right (Hak) which constitutes the essence of the National Vision has been used both in the Qur'anic sense; Allah, the Qur'an, Islam, as the opposite of superstition, monotheism and justice, and in the meaning of protected interests in juristical sense. Similarly, the Fair Order, which proposed a new Islamic system by criticizing the capitalist economic system and in particular the application of interest, has been presented as a slogan that mobilizes the reactions of the masses to the existing order.

Beside the dual structure of his discourses, another aspect of Necmettin Erbakan's rhetoric is that he was able to develop new rhetoric that complies with the conditions of the period. When Erbakan has first appeared in the political arena and later, the concept of laicism, which he has often expressed during the MNP, and the article 163 criticisms have given way to freedom of religion-belief-expression, state initiated heavy industry that was shaped by idea of national development in the 70s has lost its importance after the 80s, an idea of servant state has been developed instead. In the 1990s, as one of the most important problems determining the agenda of the country, the subject of terror has started to take place in his discourses and solutions have been developed far ahead of the conditions of the period. In accordance with the changing governing approach of the 90s, the emphasis on civil society was put forward and even the structuring of the National Vision through non-governmental organizations has been given importance. The Common Market / EC issue, which was strongly opposed in the 70s and 80s, has increased its acceptability at the level of rhetoric in the 90s, unless the national interests were compromised. The concept of "democratur" was developed in order

to express the system criticism that had existed since the late 90s and early 2000s and the fact that the country has been actually ruled through "racist imperialism/Sionism" was tried to be explained with this concept.

On the other hand, it is possible to talk about the issues that have never lost their importance and weight in the discourses of Necmettin Erbakan and their persistence. Remarkably, it is possible to observe that these statements that Erbakan has emphasized were put into practice at the first opportunity when the chance of power was seized. As one of the most obvious examples in this respect, the cooperation and institutionalization with the Muslim countries that has never lost its importance from the beginning of Necmettin Erbakan's first discourses has been realized with the establishment of D-8 and MTB during the coalition with DYP. Similarly, the issues of spiritual development and freedom of religion and belief, which never fell out of Erbakan's agenda, have shown itself by increasing the number of Imam Hatip Schools during the period of the coalition government established with the CHP and by ensuring that the graduates enter the universities, restrictions have been imposed on the sale of obscene publications and alcoholic beverages to "prevent" moral breakdown.

As a general evaluation, National Vision as a manifestation of the worldview that Necmettin Erbakan has formed during the period which started with his active engagement in politics in 1969 and lasted until his death, has become an ideology that articulates the masses, which were formed within Turkey's specific conditions and of which the exclusion from the politics was within the possibility, to the political values and could persist its influences up until today. As this can be evaluated in terms of the tripartite classification of Seliger, it can also be evaluated as an extension of Mardin's determination of the conditions related to the emergence of ideologies. What is more important than this, however, is the ability of a worldview shaped by Islamic content to create, maintain and carry the political base that can carry it to power three times within the secular system. Such an ability is related to the rational evaluation of existing political conditions and leadership skills, but also to the ability of ideology to form discourse as a means of conveyance. As Dursun has also stated, "the discourse as an expression to define what is impossible to say by describing and limiting" has become the most strategically important political means for the survival of Necmettin Erbakan and the National Vision. The political discourse of the National Vision, formed by the experience of the dissolution of the MNP, has evolved by gaining a more moderate approach to the given system each time, as it can be traced from Erbakan's political life, but did not create the change of content for the voter he addressed.